

УДК: 811.161.2(477)

Л.Б.Шутак

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ ЧИ МАСОВИЙ БІЛІНГВІЗМ

Державна мова - це національне надбання, котре повинне охоронятися кожним із нас і підтримуватися державою, стати беззаперечним лідером у процесі її розбудови.

У даному дослідженні висвітлюються основні державотворчі процеси, суперечливі та дискусійні питання розвитку та функціонування української мови як державної, а також проблеми двомовності.

Стаття є фрагментом наукової теми "Вивчення цінностей в системі науки та культури", виконуваної кафедрою суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету.

Ключові слова: державність, державна мова, мовний фактор, національна мова, двомовність (білінгвізм).

Одним із найважливіших виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, що законодавче забезпечує її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Проблема статусу української мови, її місця у житті країни, соціокультурному контексті висвітлювалася відомими українськими мовознавцями Л. Масенко, М. Жулинським, І. Дзюбою, О. Пономарівим, М. Кононенко, Л. Ставицькою, А. Погрібним, С. Єрмоленко, О. Ткаченком, М. Вівчариком, вченими-істориками Я. Калакурою, В. Василенком та ін., західноєвропейськими дослідниками, проте залишається актуальною й досі. Отже, вибір теми статті значною мірою впливає з проблем сьогодення, хоч до питання взаємозв'язку "мова і держава", "статус мови у державі" як однієї з найбільш фундаментальних і вічних, неодноразово зверталися і видатні мислителі, і суспільно-громадські діячі, і провідні мовознавці України і світу.

Гострота мовної проблеми в сучасній Україні визначається як спадщиною минулого, так і тим, що навіть за наявності Конституції ми не маємо науково виваженої державної ідеології, а тому не маємо й відповідного суверенній державі Закону про мови, а досі послуговуємося "Законом

про мови в УРСР", тобто законом уже неіснуючої держави. Безперечно, закон "Про мови" 1989 року, який проголосив українську мову державною, а також Конституція України 1996 року, що юридичне закріпила цей статус, поширила коло тих, хто користується українською мовою. Ідеться насамперед про державних діячів, фахівців різних сфер та галузей, проте нерідко виникає невідповідність між високим професійним рівнем і низькою культурою мовлення, а престиж мови, як відомо, залежить не від неї самої, а від її носіїв. "Носіями зразкової української мови мусять стати державні діячі, урядовці всіх рангів та їхні дружини, якщо вони спілкуються з людьми поза своє домівкою, виступають перед аудиторією безпосередньо чи в засобах масової інформації", - зауважує О. Пономарів [13, 79].

"Закон" містив конкретні вимоги щодо запровадження української мови в усі сфери суспільства, зобов'язував органи влади і посадових осіб забезпечити проведення дошкільного виховання, навчання у закладах освіти усіх видів та рівнів, ведення ділової документації в усіх установах, на підприємствах, в органах управління державною мовою. Проте, як зауважує Л. Ставицька, державна мова - це не тільки і не стільки мова керівництва держави: чиновників, можновладців, політиків та ін., а насамперед мова українського народу, який населяє цю державу, і яка покликана охороняти його інтереси і задовольняти культурні запити.

Згодом виходить ще низка рішень й законів щодо впровадження української мови як державної в усі галузі життя суспільства, зокрема "Закон про національні меншини в Україні", "Про освіту", "Про інформацію", "Про телебачення і радіомовлення", "Про видавничу справу", "Про рекламу", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні". Як бачимо, законодавча база з цього питання в Україні відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами, але насправді жоден із вищеперелічених законів до кінця не виконується.

Зокрема "Закон про мови..." в умовах українсько-російської двомовності часто-густо ігнорується взагалі. Потужна хвиля національного піднесення і проблема української мови як державної відійшла на другий план, стала неактуальною. Така навмисна пауза призвела до нехтування українцями, за прикладом владної верхівки, власною рідною мовою. Натомість суспільство постало перед проблемою двомовності. Нормативна українська мова подекуди сприймається недоброзичливо. Сподівання перших років незалежності на те, що під впливом соціально-політичних перетворень, наполегливого вивчення української мови, яке масово охопить співвітчизників, більшість "російськомовного населення" та громадян України інших національностей щораз краще володітимуть українською мовою, а невдовзі розмовляти українською мовою стане престижно, - сьогодні видається малоімовірним.

Загальноприйняте визначення двомовності дав американський лінгвіст У. Вайнрайх. Двомовність - це практика поперемінного використання двох мов, "білінгвізм".

Розрізняють *індивідуальний білінгвізм* (володіння і використання двох мов окремими індивідами одномовної спільноти) та *масовий білінгвізм* (явище, спричинене колоніальною залежністю країни, коли одна мова стає залежною, а інша - домінуючою). Масовий білінгвізм небезпечний тим, що друга мова поступово приймає всі функції рідної, а отже виникає реальна загроза знищення рідної мови та перетворення двомовців на одномовців, що рівнозначне асиміляції. Метою асиміляції є примусити народ зректися своєї рідної мови, звичаїв, традиційної культури, тобто змусити його перестати бути собою, уподібнитися іншому народові, злитися з ним, а зрештою - стерти асимільований народ з етнічної карти світу. Як бачимо, перспектива білінгвальної практики не вельми втішна. То чи є двомовність ознакою демократії, як переконує нас частина української політичної еліти? Чи національно-російську двомовність, активно насаджувану українському народові ще з часів колишнього Радянського Союзу, слід трактувати як асиметричну двомовність, що на практиці зводиться до російської одномовності?

І. Дзюба підкреслює: "Хто насправді в Україні є двомовними: ті, хто, обстоює українську мову, добре володіючи і російською, знаючи російську культуру, - чи ті, хто воює за "двомовність" задля права не знати українську мову й українську культуру, ігнорувати їх? Де є більший культурний потенціал? Де наша історична перспектива? І чи не спрямовані галасливі пропагандистські кампанії нібито на захист російської мови - насправді на захист безкультур'я, лінощів і малограмотності основної маси нашої бюрократії на всіх рівнях, не кажучи, звісно, про "геополітичний чинник"? [6, 7].

Загальновідомо, що в усіх державах з двома або кількома державними мовами ставиться вимога, що якщо й не все населення у повному обсязі володітиме державними мовами, то принаймні всі посадові особи і державні службовці мають вільно володіти ними і давати приклад для опанування державними мовами решті населення. В Україні ж вимога до знання української мови нерідко кваліфікується як "насильницька українізація", а потреба запровадження російської мови як державної звільняла б від обов'язку вивчення й опанування української мови. Тим самим російська мова й надалі залишатиметься "мовою інтелігенції", "мовою міста", а

українська - "мовою села". Цілком зрозуміло, що в таких умовах фактично першою (і навіть) другою державною мовою українська мова не стане.

Політологічний аналіз двомовності, поглядів її прихильників і супротивників дозволяє зробити висновок, що вимоги прихильників двомовності не є об'єктивними, оскільки нинішня мовна ситуація в Україні склалася не природним шляхом – впродовж століть формувалася система духовно-культурної залежності України від Росії. Проблема державного унормування співіснування мов різних етносів завжди постає в поліетнічних країнах. У мовному законодавстві багатьох держав існують три підходи до розв'язання цієї ситуації. Перший полягає в тому, що державною мовою обирається мова однієї національності, яка зробила основний внесок у формування країни і переважає кількісно інші етнічні групи (французька, англійська, іспанська та інші мови). Другий шлях мовного спілкування в умовах двомовності щодо визначення державної мови має місце в країнах, де важко визначити якусь одну корінну націю, наприклад, в Люксембургу, де функціонують дві офіційні мови – німецька і французька, у Швейцарії з її трьома офіційними мовами – німецькою, французькою та італійською. Є і третій варіант, коли законодавством закріплено статус двох офіційних мов – місцевої національності і мови колишньої метрополії. Це практикується переважно у постколоніальних країнах (гінді та англійська в Індії, ірландська та англійська в Ірландії). Формально у цих країнах головна роль відводиться національним мовам, насправді ж панівне становище залишається за мовами колишніх метрополій. „Особливість України полягає у тому, що вона належить де-юре до першої з трьох груп, які аналізуються, а насправді – більше до третьої, з фактичним домінуванням мови колишньої метрополії” [3, 68-69]. Саме цим пояснюється одне з головних протистоянь щодо застосування російської мови як державної. Про державний статус російської мови в Україні варто буде говорити тоді, коли українська досягне фактичної, а не формальної рівності з нею [2, 5].

Більш категорично висловлюється проти двомовності Л.Масенко, яка вважає, що „функціонування в одній країні двох офіційно закріплених мов, порушуючи мовно-культурну єдність її мешканців, стає джерелом постійного конфлікту між двома різномовними частинами населення, перетворюється на дестабілізуючий фактор суспільного життя. Це стан нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави” [7, 56].

Аналіз практики застосування мов свідчить, вважає В.Пироженко [12, 50], що мовної проблеми як такої в Україні не існує. Практично все населення України, продовжує він, розуміє дві найпоширеніші в країні мови – українську і російську. Ситуація, що склалася на момент набуття Україною незалежності, в принципі могла б вважатися оптимальною: все населення знає так чи інакше дві мови, проте кожен розмовляє тією, якою йому зручно, повністю при цьому розуміючи свого іншомовного співрозмовника.

З такою думкою погодитися важко. Незалежно від того, чи були процеси асиміляції викликані практичними потребами, чи у своїй основі були добровільними, чи були вони результатом планової насильницької русифікації, їх вплив на самосвідомість і національне буття українського етносу був руйнівним. Адже впродовж століть російська мова в Україні виконувала не лише інформаційну і комунікативну, а й суто політичну та ідеологічну функції, виступаючи знаряддям панування російського етносу над українським. Не прораховані усі можливі наслідки надання російській мові статусу другої державної. Чи не призведе це до того, "що російська мова, будучи реально панівною, - запитує І. Дзюба, - невдовзі стане єдиною державною, а українська залишиться державною декларацією?" [6, 7].

Зрештою, провідні мовознавці неодноразово звертаються до таких питань. Ю. Шевельов, зокрема, зауважує: "Фіни не хочуть розуміти шведську в країні Суомі. Фламандці - французьку в Бельгії. Не має єдиної літературної мови Норвегія, що створює певні проблеми. Франкомовний Квебек силкується стати незалежною державою..." [7, 63]. "Поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою" [11].

Постає ситуація, котра характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою.

Звідси стає дедалі зрозумілішою життєва необхідність взаємозалежності інформації і нації, мови і держави, проблем, які часто формулюються так: є мова - є нація, а є нація - є держава. Отже, немає мови - немає держави.

Цю загрозу добре розуміють, а головне - прагнуть відвернути владні структури багатьох країн світу. Зокрема, 1995 року у Литовській Республіці було прийнято закон "Про державну мову" та закон про втілення в життя "Закону Литовської Республіки про державну мову", де названо основні сфери вживання державної мови, регламентовано її охорону й контроль, а також правову відповідальність за недотримання Закону. Так, кодекс адміністративних юридичних порушень передбачає засоби адміністративного впливу: попередження або грошове покарання

(від 25 до 500 доларів США). Штраф передбачається за не використання державної мови на печатках, бланках, вивісках, при описі товарів; виконанні службових обов'язків, діловодстві (внутрішньодержавному); за подання документів недержавною мовою; вживання недержавної мови у теле- та радіопередачах, кіно- та відеофільмах тощо.

У Польщі прийнято проект Закону про польську мову, який розглядає й охороняє польську мову як державну й культурну цінність та економічну категорію. Він запроваджує нові правила, що мають припинити процес витіснення польської мови з вивісок, реклами й меморіальних дошок, а також висуває обов'язкову вимогу до кожного державного діяча - вміти зрозуміло й грамотно розмовляти польською. Окремі положення регулюють користування польською мовою в господарчій та громадській діяльності. Передбачено, зокрема, що всі угоди з зарубіжними партнерами, що виконуватимуться на теренах Польщі, повинні укладатися тільки цією мовою.

У Франції 4 серпня 1994 року Національні збори й Сенат країни ухвалили закон, у якому вкотре нагадується: "Французька мова як державна, згідно з Конституцією, є важливою складовою частиною самобутності й національного надбання Франції... Знання французької мови є обов'язковим". За порушення цього закону накладається штраф у розмірі 9 тисяч американських доларів або шість місяців ув'язнення.

Подвигом можна назвати відродження давньоєврейської мови (іврит) ізраїльтянами, адже упродовж двох тисяч років іврит вважали мертвою мовою. Для вивчення івриту було створено мережу денних і вечірніх курсів, видавалася потрібна література, спеціальні газети, мова вивчалася навіть у армії.

Прикладом збереження своєї рідної мови попри трьохсотрічну колонізацію є Індонезія. Індонезійці, скидаючи колоніальне голландське ярмо, відкинули й чужу їхньому менталітету мову. Нині в Індонезії державною мовою є індонезійська, котра об'єднує численні народи країни і є важливим чинником їхньої політичної, економічної і культурної консолідації.

Саме так у добу інтеграції, глобалізації повинні утверджувати свою національну самобутність, розвивати державну мову народи, котрі вважають себе цивілізованими, оскільки обов'язком кожного з нас, незалежно від посади, соціального статусу, віку, статі тощо, є усвідомлення думки про те, що українська мова - національне надбання, котре повинне охоронятися кожним із нас і підтримуватися державою, стати беззаперечним лідером у процесі розбудови державності.

Натомість асиміляційні процеси набирають усе більших масштабів. Українська мова трактується як непридатна для вживання в усіх сферах суспільного життя, а спроби розширити її функціональний спектр розцінюються як витіснення російської. Тому населення України у ситуації, що склалася, не знає жодної літературної мови - ні української, ані російської - а послуговується суржигом, котрий руйнує засади будь-яких літературних норм і є згубним явищем. У деяких західноєвропейських дослідженнях суржик постає варіантом української літературної мови, адже, як зазначають науковці, ним розмовляє майже весь народ країни, а тих небагато, хто говорить правильно, сприймають як диваків і чужаків. За висловом В.Радчука, українці, які спілкуються українською в Україні, почуваються діаспорою.

Населення України є двомовним, до того ж, за даними соціологічних досліджень, двомовними є етнічні українці та ті, хто вважає рідною мовою українську. Етнічні росіяни та ті, хто рідною мовою називає російську, є здебільшого одномовними. З цього приводу пригадується теза М. Вівчарика, який писав: "Унаслідок взаємодії таких чинників, як багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України, створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто "російська" ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їх асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів і доморошених збільшовичених перевертнів" [2, 186]. Насторожує й те, що серед російськомовних українців великий відсоток складає молодь, яка вважає вивчення української мови непотрібним і непрестижним.

Мовне питання є предметом гострих політичних дискусій. Визначення статусу української мови як єдиної чи не єдиної державної спричиняє соціальну напругу у суспільстві, а подекуди створює сепаратистські настрої, що суперечить інтересам національної безпеки України. Неодноразово чуємо тези про те, що справжні патріоти мають розмовляти українською. Але ж очевидно патріотизм вимірюється не тільки знанням державної мови, а й прагненням до добробуту українського народу, вивченням його культурних здобутків, розширенням національних інтересів тощо. А розмовляти українською повинно стати не обов'язком, а потребою і політиків, і державних службовців, і медиків, й освітян, і науковців, і пересічних громадян. Тільки за таких умов українська мова стане загальнодержавною.

Стисло проаналізувавши сучасну мовну ситуацію в Україні, можна твердити, що лише пафосних декларацій для утвердження повноцінного функціонування української мови як державної недостатньо. Мовна політика як одна із складових частин державної має бути

спрямована на забезпечення оптимального функціонування української мови в усіх сферах життя українського суспільства, їх подальшого розвитку та взаємодії. Виконуючи інтегруючу функцію, українська мова має стати важливим чинником зміцнення державності; забезпечення культурного та економічного розвитку нашої країни.

Список використаних джерел

1. Вівчарик М.М. Українська нація: шляхи до самовизначення: Монографія / М.М.Вівчарик, П.П.Панченко, В.І.Чмихова. – К.: Вища шк., 2001. – 287 с.
2. Вівчарин М.М. Україна: від етносу до нації: [навч. посібник] / М.М.Вівчарин. – К.: Вища школа, 2004. – 219 с.
3. Державна мова в Україні // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 114-130.
4. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р. // Завжди пам'ятай: ти – Українець. – Львів: Мальва. – 2001. – С. 606-645.
5. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні // Урядовий кур'єр / І.Дзюба. – 2000. – №73. – С. 5
6. Дзюба І. І знову казуїстика / І.Дзюба // День – 2006. – №215. – С 6-7.
7. Єрмоленко С. Соціальна престижність української мови в сучасному комп'ютерно-інформаційному світі / С.Єрмоленко. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>:: Інститут українознавства. Українознавство. Електронне наукове фахове видання, 2005. Число №4 (17).
8. Жулинський М. Двомовність? Ні, загроза двомовності / М.Жулинський // Слово і час. – 1996. – №6. – С. 15-26.
9. Іванишина Л. Післягеноцидне середовище / Л.Іванишина // День і вічність Джеймса Мейса. – К., 2005. – с. 157.
10. Калакура Я. Мова як об'єкт та інструмент історичного дослідження / Я.Калакура. – <http://www.ualogos.kiev.ua/>:: Інститут українознавства. Українознавство. Електронне наукове фахове видання, 2005. Число №4 (17).
11. Масенко Л.Т. Річ не просто в мовній проблемі... / Л.Т.Масенко // Віче. – 2003. – №4. – С.54-57.
12. Пироженко В. Мовної проблеми як такої в Україні немає / В.Пироженко // Віче. – 2003. – №4. – С. 50-53.
13. Пономарів О. Відродження національних мов у посткомуністичних країнах / О.Пономарів // Українська мова і держава

Summary. State language is a national heritage which should be protected by every one of us and supported by the state in order to become the undisputed leader in the process of its development. The article highlights the major state construction processes, the problems of bilingualism, and the contradictory and controversial issues of development and functioning of Ukrainian language as the state language.

The article is one of the sections of the scientific theme “Studying Values in the System of science and Culture” performed by the department of social and Ukrainian studies of Bukovinian State Medical University

Keywords: state, official language, the language factor, the national language, bilingualism.

УДК 821.111-31.09

Н.М. Яковлева

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ СТРУКТУРИ РОМАНУ ДЖОЗЕФА КОНРАДА "ЛОРД ДЖІМ"